

Šlancarová, Věra

Architektonický vývoj Brna ve 13. století

Archaeologia historica. 2007, vol. 32, iss. [1], pp. 81-91

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140701>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Architektonický vývoj Brna ve 13. století

VĚRA ŠLANCAROVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zabývá stavbami, které ve 13. století stály, byly přestavovány nebo vznikaly v obvodu městských hradeb. Na základě písemných, grafických, archeologických pramenů a dochovaných zdív a architektonických článků se snaží stručně nastínit vznik a vývoj architektury v daném období. Článek předkládá názory jednotlivých badatelů na historický i stavebně-historický vývoj staveb a jejich stylové zařazení.

Klíčová slova: Brno – architektura – 13. století.

Architectural Development of Brno in the 13th Century

Abstract: The contribution focuses upon buildings that existed, were being reconstructed or constructed in the 13th century on the perimeter of the Brno town walls. Drawing on written, graphic and archaeological sources, preserved masonry and architectural elements, the author attempts to outline the origin and development of architecture in the period. The article presents views of major scholars on the historical and construction-historical development of buildings and their style classification.

Key words: Brno – architecture – 13th century.

Na přelomu 12. a 13. století došlo i v Brně, tak jako na jiných místech, k přílivu cizích kolonistů, kteří se usadili na místech neosídlených původním obyvatelstvem a vytvořili si samostatné osady. První, kolem dnešního náměstí Svobody a ulice Běhounské, vznikla pro německy mluvící obyvatelstvo (patrně z rakouského Podunají a dolního Porýní), kteří si vystavěli kostel zasvěcený sv. Jakubu. Románské obyvatelstvo (Valoni) usazené kolem náměstí Svobody a Veselé ulice si zbudovalo kapli sv. Mikuláše. Třetí skupina „cizinců“ – Židé – se usadila v blízkosti staršího českého osídlení kolem nynější Masarykovy ulice a postavila si synagogu (k vývoji židovského osídlení blíže Procházka 2000, 105–106). Spolu se starším českým osídlením s kostelem sv. Petra postupně vytvořili, patrně ještě před udělením městských práv v roce 1243, jednotný hospodářsko-společenský celek městského typu (Hálová-Jahodová 1967, 228).

Hradby

V této době již stála část kamenné hradby, neboť v privilegii z roku 1243 se vymezuje obvod města *fossatum et murum* (příkopem a zdí; Flodr 1993, 5; Privilegium maius 1). Dalšími písemnými prameny, které dokládají existenci hradeb, jsou listiny z let 1247 a 1248 (CDB IV, 190, č. 98, 194, č. 102, 230, č. 134, 230, č. 135) umístující herburský klášter *infra muros* (uvnitř zdí). Hradby se skládaly z vlastní hradební zdi s věžemi a branami, příkopu a parkánové hradby (Kolařík 2004, 51). Do konce 13. století jsou písemně doloženy čtyři brány (např. Běhounská r. 1252: RBM II, 605, č. 1314; Měninská r. 1293: RBM II, 695, č. 1620). Pro zachované zbytky hradby a hranolových věží je typická skořepinová konstrukce s litým jádrem, které bylo tvořeno středními nebo malými kameny a bylo bohatě prolito maltou, jen výjimečně byly použity i maloformátové cihly (Kolařík 2004, 49–50; Procházka 2000, 123).

Profánní zástavba

Starší dřevohlinitá zástavba byla postupně nahrazována stavbami z kamene. První kamenné domy jsou v Brně doloženy již v 1. polovině 13. století, o čemž svědčí nálezy z prostoru minoritského kláštera nebo zachované místnosti Staré radnice. Archeologickými výzkumy bylo zjištěno, že většina kamenných domů byla vystavěna až po zániku dřevohlinitých

Obr. 1. H. B. Beyer–H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy od 3. května do 20. srpna 1645, pohled od jihovýchodu z ptačí perspektivy, 1645–1674. Ulož. archiv Muzea města Brna.

Abb. 1. H. B. Beyer–H. J. Zeiser, Belagerung Brünns durch die Schweden vom 3. Mai bis zum 20. August 1645, Ansicht von Südosten aus der Vogelperspektive, 1645–1674. Archiv des Museums der Stadt Brno.

objektů (Merta 2001b, 57) a umístěna při uliční čáře nebo v její blízkosti (Procházka 2000, 114). Tyto domy, datované do 3. třetiny 13. století, vykazují některé další společné znaky (Procházka 2000, 113).

I když se z většiny domů zachovaly jen suterény, známe u několika z nich i nadzemní zdíva, a dokonce i architektonické články. Například dům na Zelném trhu č. 7 má v interiéru zachovány portálky s masivním ostěním a lomeným záklenkem. V prvním patře bočního průčelí se dochovalo okno s trojlístým záklenkem, jehož ostění i záklenek člení výžlabek posázený čtyřcípými hvězdicemi a bobulemi. Tyto motivy se na Moravě objevují například u portálů v chóru baziliky v Třebíči (Kuthan 1994, 80), či u minoritů v Jihlavě (Samek 1993, 105).

V dalších domech se setkáváme zejména s vyzdívkami oken a nik z maloformátových cihel. V domě na Petrově č. 4 byl objeven půlkruhově zaklenutý portál a na Starobrněnské ulici č. 2/4 byla nalezena křížová klenba (Merta 2001b, 43–55). Na Dominikánském náměstí č. 1 byly kromě oken a niky objeveny i druhotně užitě kamenické články zasazené do severní zdi sklepa (Holub–Merta–Peška–Žůbek 2003, 61).

Budova tzv. Staré radnice

Nezachovalejší středověký dům v Brně se nachází na Radnické ulici č. 8 a je dnes označován jako Stará radnice. Nejstarší zděnou stavbu na této parcele představuje jednopatrový dům, který nějakou dobu koexistoval s dřevohliněným objektem, nalezeným v areálu archeologickým výzkumem (Procházka 2000, 79). Stavebně-historický průzkum zachytil několik částí původního jádra domu, které se skládalo ze dvou místností nad sebou, věže a blíže nespecifikovaného věžovitého útvaru (Samek 1963, 177–179). Nejúplněji zůstala zachována místnost v prvním patře, sklenutá jedním polem křížové žebrové klenby s kalichovitými a košovitými hlavicemi konzol s bohatou výzdobou (hladká konzola je novotvarem).

Zachované architektonické články většina badatelů (např. Samek 1966, nestr.; Líbal 2001, 34; Kuthan 1994, 69) dává do souvislosti s cisterciáckým klášteřem v Předklášteří

u Tišnova. A. Flídr (2004, 84) předpokládá, že tyto články byly objednány v tišnovské hutí a do Brna již hotové přivezeny. Avšak vzhledem k tomu, že jsou články vytesány z krinoidového vápence těženého na Stránské skále u Brna (Mrázek 1993, 13), připadá mi přijatelnější spíše myšlenka transportu pracovní síly než kamene. K. Kuča (1989, 23) tyto formy, bez podrobnějšího vysvětlení, srovnává s architektonickými prvky hradu Špilberku.

V souladu s ostatními autory (např. Samek 1963, 177; Kuča 2000, 32 a další) bych počátek této stavby, na základě výše zmíněných architektonických detailů, zařadila do čtyřicátých let 13. století, případně do doby kolem jeho poloviny.

Sakrální zástavba

Kostel sv. Petra a Pavla

Počátky kostela sv. Petra nejsou zatím jednoznačně vyřešeny (k tomu podrobněji viz Šlancarová 2005, 29–32). První písemná zmínka o kostele pochází až z roku 1223, kdy je zmiňován probošt Zdislav († 1239); (CDB II, 239, č. 246).

Půdorys druhé fáze stavby kostela byl na základě negativů základových zdí nalezených při archeologickém výzkumu rekonstruován do podoby trojlodí s polygonálním závěrem, kryptou, dvěma kvadratickými věžemi na západě, mezi nimiž se mohla nacházet tribuna (Procházka 2000, 73–75) a dvoupodlažní sakristií na severní straně kněžiště (Unger 1994, 293).

Dochované architektonické detaily spojuje R. Procházka (2000, 46) s částmi cisterciáckého kláštera ve Velehradě a kostela benediktinů v Třebíči. Další fragmenty by mohly ukazovat na spojení s hutí cisterciáckého kláštera v Tišnově. Dvě neúplné hlavičky sloupů s motivy palmet a překrývajících se trojlístů autor datuje, již bez analogií, do 1. poloviny 13. století (Procházka 2000, 75). Celkově pak vymezuje druhou fázi stavby kostela dobou působení probošta Zdislava mezi léty 1223–1239.

Také další autoři kladou druhou přestavbu chrámu do třicátých let 13. století (Konečný 1996, 326; Kuča 2000, 21), jiní ji posunují až do jeho poloviny (Tenora 1928, 3; Unger 1994, 293) nebo uvažují až o konci

Obr. 2. Stará radnice – klenební konzola. Foto R. Viduna.
Abb. 2. Altes Rathaus – Gewölbekonsole. Foto R. Viduna.

Obr. 3. Kostel sv. Petra a Pavla – výchý arkád severní zdi. Foto V. Šlancarová.
Abb. 3. Peter und Paul-Kirche – Arkadenausläufer der Nordwand. Foto V. Šlancarová.

století (Samek 1994, 160). Rozbor malt a omítek klade druhou stavební fázi do poloviny 13. století (Vlček 1994, 313–314).

I když jednoduchost a masivnost arkád vzrůstající z náběžných štítků s drápkovitými splávky může souviset i s konstrukčními záležitostmi, zdá se mi, že tvar článků spíše odkazuje na dobu před polovinou 13. století, srovnáme-li podobné prvky například s klásterem Heiligenkreuz (Fillitz Hsg. 1998, 327–328).

Kostel sv. Jakuba

Vznik kostela souvisel s usazením německých a flanderských kolonistů ve městě. Kostel sv. Jakuba se poprvé připomíná v listině z roku 1228 (CDB II, 318, č. 320), ale jeho založení je starší. Poukazuje na to listina z roku 1231 (CDB IV, 12, č. 14), v níž bylo stanoveno, aby fara sv. Jakuba měla takový obvod, jaký mívala za panování Vladislava Jindřicha (1197–1222).

Kostel byl patrně hotov před svěcením roku 1231 (CDB IV, 12, č. 14), o jeho podobě však není nic známo. Na přelomu 15. a 16. století byl kostel kompletně nahrazen novostavbou (Kroupa 1999, 90–96), jejíž podobu zachycují i nejstarší známá vyobrazení.

Výsledky rozsáhlého archeologického výzkumu zatím čekají na své publikování, avšak podle předběžné zprávy byly při archeologickém výzkumu u severní strany lodi zachyceny dvě fáze staršího zdiva. První z období kolem roku 1300, druhé patřilo předpokládaně nejstarší fázi kostela zmiňovaného v historických pramenech před rokem 1228 (Merta 2001a, nestr.).

Kaple sv. Mikuláše

Kapli zasvěcenou sv. Mikuláši si postavili románští kolonisté a je poprvé zmíněna v listině z roku 1231 (CDB IV, 12, č. 14), jako filiální ke kostelu sv. Jakuba.

Kostel byl zbořen v roce 1870, a to až do úrovně předzákladu, proto se nedochovala ani úroveň podlah, ani případné architektonické prvky (Merta–Peška–Sadílek–Urbánková 2001, 118). Archeologické výzkumy v letech 1964–1966 zachytily jen část západního zdiva lodi a základů polygonálně ukončeného presbytáře (Novotný 1966, 78). Navazující výzkumy v letech 2000–2001 odhalily tři horizonty zástavby předcházející výstavbě kaple a dvě fáze její výstavby. První fáze stavby samotného kostela – resp. jeho odhalených částí – pocházela dle nálezů až z konce 13. století (Merta–Peška–Sadílek–Urbánková 2001, 114), což by souhlasilo s udělením odpustků v roce 1295 (RBM II, 723, č. 1681), které měly být mimo jiné upotřebeny i na výstavbu kostela.

Jediná dochovaná okenní kružba i vzhled kostela známý z fotografií a dalších grafických záznamů však odkazují až k pozdějším staletím. Vyvstává zde tedy otázka, kde se nacházel kostel z počátku 13. století zmiňovaný v písemných pramenech – zda uvnitř tohoto objektu (Procházka 2000, 126), nebo na jiné ploše města (Merta–Peška–Sadílek–Urbánková 2001, 119 a 107 pozn. 3).

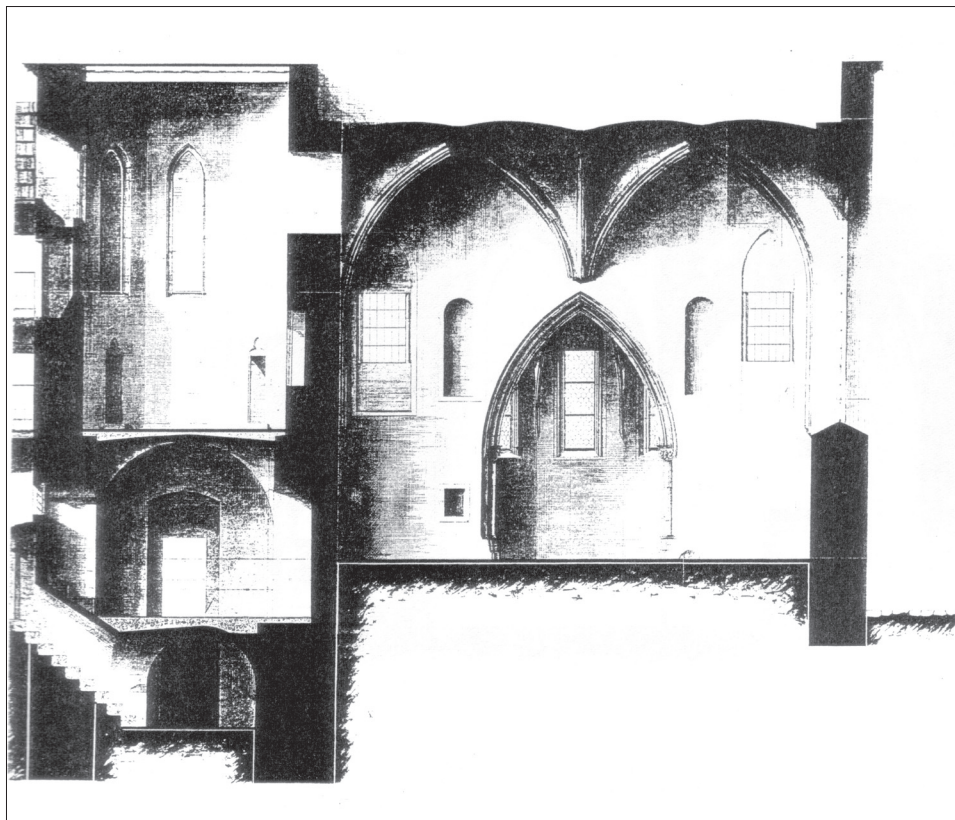
Královská kaple Panny Marie a sv. Václava

První zmínka o kapli zasvěcené Panně Marii a sv. Václavu pochází z roku 1297 (RBM II, 748, č. 1742 a č. 748, č. 1743). Kaple, založená Václavem II, byla v majetku krále až do roku 1322, kdy ji Jan Lucemburský přičknul Elišce Rejčce, která ji poté darovala cisterciákům ze Starého Brna (CDM VI, 161, č. 219).

Do dnešních dnů se z kaple dochovaly jen jednotlivé architektonické články a grafické dokumenty, které byly při boření kaple v roce 1908 pořízeny. Orientovaná stavba se skládala ze dvou stavebně, funkčně a z hlediska vzniku také časově odlišných prostor propojených oknem a schodištěm.

Dochované architektonické články, příslušné do tohoto období, jsou nejčastěji spojovány s rakouským Podunajím a některými moravskými (Benešová 2003, 426–427) nebo českými stavbami (Kuthan 1994, 73–75).

Vzhledem k tomu, že písemné prameny neposkytují velkou oporu pro datování jednotlivých fází stavby, datují je badatelé především na základě slohového rozboru architektonických

Obr. 4. Zaniklá kaple Panny Marie a sv. Václava – řez kaplí S–J. Podle Severinová–Severin–Stehlík 1997, obr. 9.
 Abb. 4. Verschwundene Marien- und Wenzelskapelle – Kapellenquerschnitt N–S. Nach Severinová–Severin–Stehlík 1997, Abb. 9.

článků. Její dokončení kladou buď do první, nejpozději 2. čtvrtiny 14. století (Koudelková 1987, 72; Benešová 2003, 426 a 429) nebo již do období vlády Václava II. s tím, že se na budování kaple mohla podílet huť z hradu Špilberka (Severinová–Severin–Stehlík 1997, 10).

Situace je ovšem komplikovaná tím, že se zpočátku jednalo o dva nepropojené prostory, které v průběhu staletí průběžně měnily své majitele, a tím i funkce. Severní část byla patrně součástí vedlejšího patricijského domu a s novostavbou královské kaple založené Václavem II. byla podle nejnovějších výzkumů spojena až v 15. století (Severinová–Severin 2006, 307).

Dominiánský klášter a klášterní kostel sv. Michala

V literatuře se můžeme setkat s různými daty, která udávají usazení dominikánských mnichů v městě Brně, a to od roku 1228 do 1239 (k tomu podrobněji viz Šlancarová 2005, 47). První určitou zmínkou nalezneme v listině z roku 1240 (CDB III/1, 353, č. 260), kde jsou mezi svědky uvedeni převor Mikuláš a bratři kazatelé Zachariáš a Walter.

Kostel

Mniši byli podle písemných pramenů (CDB IV, 222, č. 127) uvedeni k již existujícímu kostelíku sv. Michala, jehož podobu ale listiny nezachycují. Podle V. Richtera (1936, 286) mohl mít podobu rotundy. U tohoto kostela si pro sebe mniši zřídili oratorium (RBM I, 547, č. 1171) – pravděpodobně se jednalo o nějakou vnitřní úpravu prostoru kostelíka, který i nadále sloužil veřejnosti (Bureš 1960, 113).

Klášter

Uvažované prvotní klášterní provizorium pravděpodobně zachytil archeologický výzkum v prostoru rajského dvora (Peška 2002, 13). Písemně je doloženo obydlí brněnských dominikánů v listině z roku 1248 (CDB IV, 255, č. 154), kde se hovoří o nově založeném domě. Odpustkové listiny z let 1252 (CDB IV, 430, č. 252), 1253 (CDB IV, 466, č. 274) a 1259 (CDB V/1, 325, č. 207) dokazují pokračující budování kláštera.

Doba výstavby kláštera byla mnohofázová a zdlouhavá. Nejprve vzniklo západní křídlo konventu a budova jižně od něj, dále navázala stavba nádvorní zdi západního křídla ambitu (Procházka 1988, 289). Zde zůstaly dochovány jednotlivé sloupky původních oken s hlavicemi zdobenými vegetabilními motivy. Ornamenty hlavic vybízejí k srovnání s moravskými a rakouskými cisterciáckými stavbami (Bureš 1960, 130–131). S tímto názorem nesouhlasí J. Kuthan (1994, 171), který uvádí, že oproti křížovým chodbám ve Zwettlu a na Velehradě byla křížová chodba brněnského kláštera jednodušší a také archaičtější, což vysvětluje tím, že v Brně, na rozdíl od Tišnova, nebyly používány hlavice s jazykovitými listy stočenými do bobulí. K tomu je však třeba připomenout, že absence tohoto tvaru může být dána stavem zachování.

V sedmdesátých letech 13. století pokračovala výstavba severního křídla chodby s velkým ústupkovým odstupněným portálem a přilehlých místností konventu. Na konci století pak došlo k zaklnutí západního ramene ambitu (Kuthan ed., 1982, 202; Samek 1994, 170; Procházka 1988, 289). Dokončení celého areálu bylo otázkou až dalších století (Šlancarová 2005, 49–62).

Minoritský klášter a klášterní kostel sv. Jana Křtitele a Jana Evangelisty

Datum příchodu mnichů minoritského řádu do města Brna je, stejně jako u dominikánů, nejisté (k tomu podrobněji viz Šlancarová 2005, 63). Poprvé jsou v listině z roku 1239 (RBM II, 456, č. 981) uvedeni jako svědci *frater Hermannus et Minores fratres*, což nemusí nutně znamenat, že se s určitostí jednalo o minority brněnské (Hýbl 1896, 336 a pozn. č. 10). Další listinná, již zcela určitá, zmínka o brněnských minoritech se vztahuje k roku 1248 (CDB IV, 240, č. 143). V kronice Štěpána Christa (Christus 1733, 237) je zmíněno konání provinciální kapituly v roce 1244.

Kostel

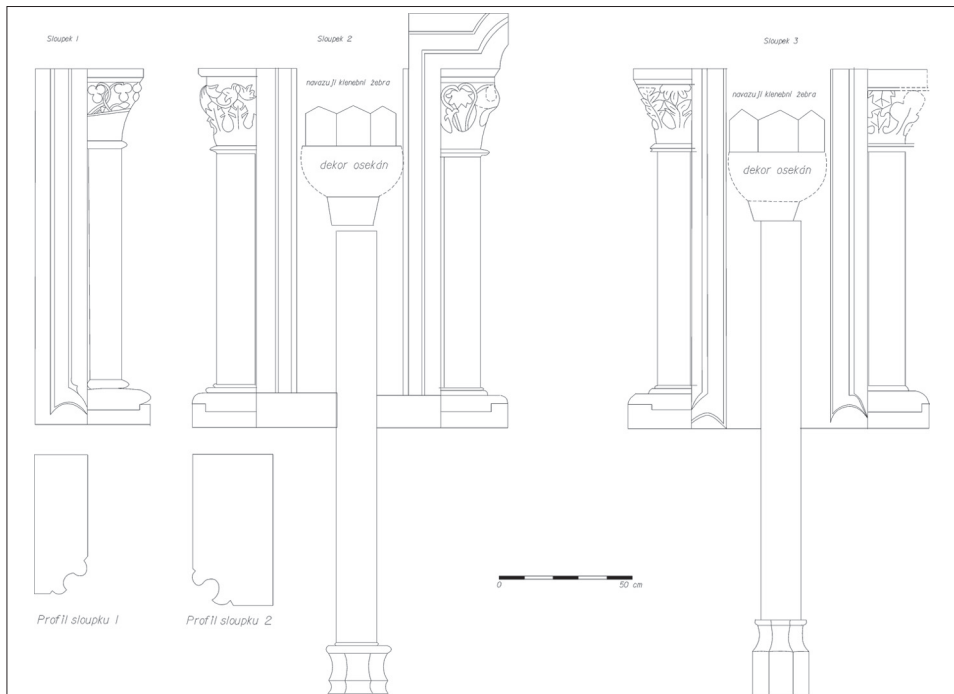
Prvotní kostelík sv. Jana Křtitele byl patrně objeven a zničen při stavebních pracích souvisejících se stavbou krypty v roce 1722 (Christus 1733, 237). Stavba byla jednodlná, se severo-jihní orientací, což mohlo být dáno například členitým terénem nebo omezenou plochou staveniště. Za úvahu však stojí i možný symbolický rozměr, se kterým se setkáváme u minoritského kostela v Jihlavě, jenž má presbytář orientovaný k jihu, tedy k rodišti zakladatele minoritského řádu sv. Františka z Assisi (Novák 2004, 11).

Udělením odpustků pro stavbu kostela v letech 1251 a 1254 započala v minoritském konventu druhá etapa výstavby, která byla s přerušeními (Christus 1733, 273) definitivně dokončena o století později. Usuzují tak z odkazů měšťanů na zaklnutí kostela uvedených v 2. polovině 14. století v početních knihách města (Mendl 1935, 240).

Kostel byl původně, v souladu se stavebními zvyklostmi řádu, koncipován jako jednoduchý plochostrupý sál (Bureš 1960, 117, pozn. č. 64), což potvrzují dochované reliкty zdí na půdě presbytáře (Muk 1983, 253, dodatek k textu).

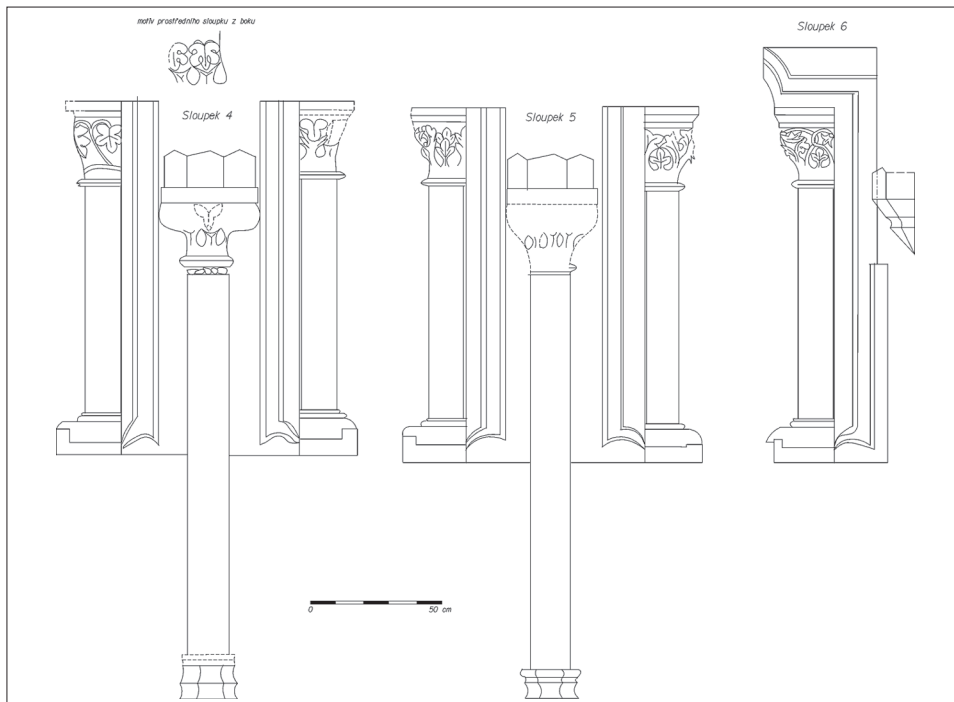
Klášter

V areálu kláštera byly archeologickým výzkumem odhaleny dvě stavby, které časově spadají do předpokládaného klášterního provizoria (Merta 2001b, 47). Druhé fázi výstavby kláštera náleží monumentální portál, který porušil malá okénka západní stěny kapitulní síně (Procházka 2000, 71) a také původní vstup, nalezený severně od velkého portálu (Merta–Procházka 1998, 8–9). L. Konečný (1998–1999, 18–20) zařazuje brněnský minoritský portál do

Obr. 5. Dominikánský klášter – sloupky č. 1–3 západního křídla ambitu, počítáno od severu. Kresba V. Šlancarová.

Abb. 5. Dominikanerkloster – Säulen Nr. 1–3 des Westflügelsäulengangs, gezählt von Norden. Zeichnung V. Šlancarová.

Obr. 6. Dominikánský klášter – sloupky č. 4–6 západního křídla ambitu, počítáno od severu. Kresba V. Šlancarová.

Abb. 6. Dominikanerkloster – Säulen Nr. 4–6 des Westflügelsäulengangs, gezählt von Norden. Zeichnung V. Šlancarová.

šedesátých let (nejpozději sedmdesátých let) 13. století a na základě obsáhlého rozboru jej interpretuje jako *Porta iustitie*, tedy místo konání světských nebo církevních soudů, které jsou písemně doloženy (např. roku 1293; RBM II, 695, č. 1620).

Kolem poloviny, případně 3. čtvrtiny 13. století byla zbudována trojice západních, severojižně orientovaných zdí v západním křídle velké kvadratury, přičemž archeologickým výzkumem bylo zjištěno, že výstavba postupovala od severu k jihu (Procházka 2000, 69). Zdá se, že tento nález by mohl souviset s třetí fází výstavby areálu, jež započala roku 1285, kdy Václav II. daroval minoritům pozemek se studnou (Konečný 1998–1999, 26). S touto stavební aktivitou pravděpodobně souvisí i odpustky z let 1291, 1292 a 1303 (Christus 1733, 237). Definitivní podoba středověkého kostela i konventu však souvisí až se stavební činností v 1. polovině 14. století, která byla provedena za přispění štědrého donátora Artleba z Boskovic.

Herburský klášter a klášterní kostel Panny Marie

Listina dochovaná v transumptu olomouckého biskupa Bruna, pocházející z doby po roce 1249, dokládá existenci kláštera již v roce 1241 (CDB IV, 57, č. 2). Zakladatel Oldřich Černý daroval klášteru dům a staveniště, na němž klášter stál, svůj dům a staveniště v ulici protější a dále klášter vybavil množstvím statků v okolí města (CDB IV, 194, č. 102). Z odpustkových listů plyne, že stavba kláštera byla započata na počátku čtyřicátých let 13. století (1241 – CDB IV, č. 2, 57; 1247 – CDB IV, 190, č. 98; 1248 – CDB IV, 230, č. 134). Tato první fáze stavby byla přerušena roku 1279 loupeživým vpádem (Šujan 1902, 98), a to tak, že muselo být se stavbou započato znovu. Po obnově je zaznamenána stavební činnost na kostele až v roce 1354. V 16. století získali klášter jezuité, kteří jej radikálně přestavěli, a v roce 1904 byl celý areál vyjma kostela zbořen (Kuča 1989, 47).

Při průzkumu kostela v roce 1937 bylo v boční lodi objeveno zdivo se třemi sedilemi, mezi kterými byla zazděna část okenní kružby. Profilované ostění sedilí ukončené trojlístem je odvozeno z cisterciáckého prostředí (Samek 1994, 199) a datováno do poloviny 13. století (Hálová-Jahodová 1947, 42). Vzhledem k poloze nalezených sedilí, které byly součástí gotického presbytáře. V. C. Hálová-Jahodová (1947, 42) soudí, že původní kostel byl kratší než současný. Dnes se tento prvek nachází v druhotné pozici na vnější straně kostela.

Typologie staveb mendikantských řádů v brněnském kontextu

Zastavme se ještě u podoby staveb žebravých řádů. Žebraví mniši byli zpočátku ubytováni v soukromých domech, veřejných budovách nebo v jiných kláštrech do doby, než si postavili své vlastní budovy konventu a kostela (Hýbl 1896, 335–6). Příkladem mohou být pražští minorité, kteří byli uvedeni k již existujícímu objektu (Dragoun 1992, 1). Tato praxe patrně nezávisela na typu řádu, což potvrzuje i Žďárská kronika (Ludvíkovský 1964, 178). Takové byly pravděpodobně i začátky obou žebravých řádů v Brně, což potvrzují archeologicky doložené obdélné jednotrakty spadající časově před a do začátků mendikantských klášterních komunit. Také zakladatel herburského kláštera poskytl sestram, kromě jiných statků, i svůj dům. U brněnských dominikánů máme navíc písemně doložen i prvotní klášterní kostel, ke kterému byli tito mniši uvedeni, tak jako tomu bylo i u dominikánů v Praze nebo Olomouci, či Wroclavi a Krakově (Muk 1983, 248).

Mendikantské kláštery byly převážně situovány v bezprostřední blízkosti hradeb (Černušák-Prokop-Němec 2001, 30), což mohlo být dáno tím, že uvnitř města bylo obtížné nalézt nemovitosti na prodej nebo byly příliš drahé (Lawrence 2001, 256). V Brně však měla na cenu pozemků vliv i doba lokace daného místa (Vičar 1969, 38).

Další teorií, proč byly kláštery stavěny u hradební zdi, je uvažovaná funkce obranná, neboť některé kláštery byly přímo začleněny do městského opevnění nebo obsahovaly prvky, které byly uzpůsobeny k aktivní obraně (Razím 1996, 151). U brněnských mendikantských klášterů však toto užití nemůžeme s určitostí doložit ani vyvrátit. I když brněnské kláštery, vzniklé ve 13. století, byly situovány u městských bran, přesto nebyly přímou

součástí opevnění, a dokonce areál minoritského kláštera nedosahoval až k hradbám (Vičar 1965, obr. mezi str. 276–277). Také uvažované obranné prvky domikánského kláštera – mohutnost zdi a střílnová okénka v západním křídle ambitu – nebyly potvrzeny (Šlancarová 2005, 58).

Oběma brněnským stavbám je společný spleťový stavební vývoj a dlouhodobost výstavby. Na základě výše zmíněných analogií můžeme usuzovat, že stavební práce postupovaly takovým způsobem, aby byl co nejdříve získán provozuschopný prostor, ke kterému byly postupně dostavovány další části. Prvními dostavenými částmi tak pravděpodobně byly presbytáře, které posléze mohly fungovat jako samostatné svatyně (Muk 1983, 240). Archeologické výzkumy, které doložily starší osídlení na místech klášterů žebřavých bratří, vyvracejí původní domněnku o umístění konventů na volných plochách při okrajích předměstských osídlení, kterou prezentoval ve svém článku V. Richter (1936, 311).

Středověká stavební technika v Brně

V Brně byly vymezeny dva časové horizonty rozdílného užití hornin. Pro raně románské období jsou charakteristické špatně opracovatelné červenofialové křemenné slepence a pískovce „Old Red“ těžené na Červeném vrchu. Od pozdně románské fáze do pozdní gotiky převažoval na stavbách bělošedý hrubozrnitý krinoidový vápenec těžžený na Stránské skále (Dvořák 1996, 510). Tento dobře opracovatelný vápenec, který podléhá jen minimální povětrnostní erozi, byl použit nejen na všech zmiňovaných stavbách vnitřního města, ale také na okolních stavbách – například v Komárově nebo hradě Špilberku (Mrázek 1993, 135–138). Použití těchto hornin také vyděluje dvě stavební fáze krypty na Petrově.

Důležitým materiálem, který může také poskytnout určité časové vymezení, je použití maloformátových cihel, které byly v Brně užívány v průběhu celého 13. století. Ty postupně po roce 1300 vymizely (Merta 2001b, 57) a byly nahrazeny vysokými „buchtami“ (Procházka 1993, 38). Z cihel byly také již od poslední čtvrtiny 13. století vyráběny prefabrikáty architektonických článků (Líbal–Muk 1984, 242), s čímž se v Brně setkáváme u minoritů. Charakteristickým stavebním prvkem může být i použitá malta – pro Brno 13. století je typická hrubá, převážně oranžová vápenná malta, ostřená malými oblázky (Merta 2001b, 57).

Architektonický vývoj Brna ve 13. století

Na počátku období označovaného jako lokační, tedy přibližně od dvacátých let 13. století, existovaly čtyři relativně samostatné osady – česká s kostelem sv. Petra, německá s kostelem sv. Jakuba, románská s kaplí sv. Mikuláše a židovská se synagogou. Tuto zástavbu postupně obstoupily kamenné hradby, které tak oddělily královské město Brno od okolí.

V 1. třetině 13. století vznikaly první kamenné domy, nepochybně patřící městskému patriciátu, které postupně nahrazovaly dřívější dřevohlinitou zástavbu. K již zmíněným sakrálním stavbám, které vznikly před a v průběhu 1. poloviny 13. století, se přidala na konci století i tzv. Královská kaple založená králem Václavem II. Do nově budovaného města byly začleněny i areály tří klášterů – dominikánského, minoritského a herburského. Žebřavé řády přinesly do města nejen nový duchovní rozměr, ale také některé charakteristické urbanistické a architektonické prvky.

Pokud se obrátíme k slohovému zařazení staveb, pak můžeme konstatovat, že se zde setkáváme se znaky cisterckoburgundské gotiky zprostředkované pravděpodobně velehradskou a tišnovskou hutí, což ovšem nutně neznamená, že tyto stavby byly stavěny cisterciáckými staviteli. V širším kontextu je nutno hledat východiska u staveb rakouského Podunají (zejména cisterciácké kláštery Heiligenkreuz, Lilienfeld a Zwettl). Pro dobu 3. čtvrtiny 13. století zřejmě nabyla na významu hutí pracující na stavbě královského hradu Špilberka.

K tisku doporučil prof. PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc.

Prameny a literatura

- CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (ed. G. Friedrich). Praeae 1912.
- CDB III/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1. (ed. G. Friedrich). Praeae 1942.
- CDB IV/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1. (ed. J. Šebánek–S. Dušková). Praeae 1962.
- CDB V/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1. (ed. J. Šebánek–S. Dušková). Praeae 1974.
- CDM VI: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. (ed. J. Chytil–P. Chlumecký). Brünn 1854.
- BENEŠOVSKÁ, K., 2003: Královský dům v Brně a jeho kaple. In: J. Fajt (ed.), Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba, 426–431, Praha.
- BUREŠ, J., 1960: Středověké stavby brněnských dominikánů, ČMMZ, vědy společenské XLV, 107–142.
- ČERNUŠÁK, T.–PROKOP, A.–NĚMEC, D., 2001: Historie dominikánů v českých zemích. Praha.
- DRAGON, Z., 1992: K podobě minoritského kláštera na Starém Městě pražském, ZPP 52, č. 7, 1–3.
- DVOŘÁK, J., 1996: Kámen středověkých staveb na Moravě, AH 21, 509–512.
- FILLITZ, H. (Hsg.), 1998: Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Früh- und Hochmittelalter. Band I. Wien.
- FLÍDR, A., 2004: Porta Coeli, rkp. diplomové práce uložená v Seminárii dějin umění FF MU Brno. Brno.
- FLODR, M., 1993: Jura originalia civitatis brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna 1243 pro město Brno. Brno.
- HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, C., 1947: Brno, stavební a umělecký vývoj města. Praha.
- 1967: Urbanizace brněnského území ve středověku, SbNM A, XXI, č. 4–5, 227–232.
- HOLUB, P.–MERTA, D.–PEŠKA, M.–ZÚBEK, A., 2003: Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí, BMD XVII, 41–78.
- HÝBL, F., 1896: Počátky minoritů v Čechách a na Moravě, ČČH II, 335–345.
- CHRISTUS, S., 1733: Chronologia venerabilis conventus Brunensis. Moravský zemský archiv, fond E 49 Minorité Brno, karton 15, kniha 32.
- KOLARÍK, V., 2004: Středověké a raně novověké opevnění města Brna na základě archeologických výzkumů, rkp. seminární práce uložená v Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno. Brno.
- KONEČNÝ, L., 1996: Nejstarší krypty a funkce svatopetrského chrámu v Brně, Umění XLIV, 315–344.
- 1998–1999: Minoritský klášter v Brně. Podpovrchový stavebněhistorický průzkum. Nálezy v severní části východního křídla konventu (tzv. malý refektář), rkp. nálezové zprávy uložená v MuMB. Brno.
- KOUDELKOVÁ, D., 1987: Královská kaple PM a sv. Václava v Brně, rkp. diplomové práce uložená v Seminárii dějin umění FF MU Brno. Brno.
- KROUPA, P., 1999: Farní kostel sv. Jakuba Většího v Brně. In: Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 II, Brno, K. Chamonikola (ed.), 90–96. Brno.
- KUČA, K., 1989: Památky Brna. Brno.
- 2000: Brno. Brno.
- KUTHAN, J. (ed.), 1982: Umění doby posledních Přemyslovců. Praha.
- KUTHAN, J., 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Praha.
- LAWRENCE, C. H., 2001: Dějiny středověkého mnišství. Brno–Praha.
- LÍBAL, D., 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- LÍBAL, D.–MUK, J., 1984: Středověké stavební konstrukce a technologie, AH 9, 239–246.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. (ed.), 1964: Chronica domus Sarensis. Brno.
- MENDL, B., 1935: Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Brno.
- MERTA, D., 2001a: Brno, sanace podzemí, blok 41– předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, rkp. nálezové zprávy uložená v Archaia Brno o.p.s. Brno.
- 2001b: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, Průzkumy památek 8/II, 41–60.
- MERTA, D.–PEŠKA, M.–SADÍLEK, J.–URBÁNKOVÁ, K., 2001: Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně, BMD XV, 107–132.
- MERTA, D.–PROCHÁZKA, R., 1998: Brno. Minoritský klášter, rkp. nálezové zprávy uložená v Archaia Brno o.p.s. Brno.
- MRÁZEK, I., 1993: Kamenná tvář Brna. Brno.
- MUK, J., 1983: K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů. In: Umění 13. století v českých zemích, 193–217, Praha.
- NOVÁK, D., 2004: Středověké kostely v Jihlavě, rkp. diplomové práce uložená v Seminárii dějin umění FF MU Brno. Brno.
- NOVOTNÝ, B., 1967: Záchranný výzkum základů a okolí zaniklého kostela sv. Mikuláše v Brně, PV 1966, 77–79.
- PEŠKA, M., 2002: Brno–Nová radnice A 01/2002. rekonstrukce II. etapa, rkp. nálezové zprávy uložená v Archaia Brno o.p.s. Brno.
- PROCHÁZKA, R., 1988: Archeologické prameny ke středověkému Brnu. Z nových výzkumů 1983–1987, AH 13, 83–96.
- 1993: Archeologie k počátkům středověkého města Brna, BMD XI, 29–53.

- 1998: Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně, *Pravěk* NŘ 8/1998, 277–296.
- 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna, *Medievalia Archaeologica Bohemica* 2, 7–158.
- RAŽÍM, V., 1996: Sakrální stavby v systému obrany středověkých měst, *AH* 21, 151–168.
- RBM I: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars I* (ed. K. J. Erben). Pragae 1855.
- RBM II: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II* (ed. J. Emler). Pragae 1882.
- RICHTER, V., 1936: Z počátků města Brna, *ČMM* LX, 257–314.
- SAMEK, B., 1963: Brněnská radnice, *BMD* V, 168–196.
- 1966: Brněnská radnice. Brno.
- 1993: Věžové domy v Brně, *BMD* XI, 104–108.
- 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska I, A–I. Praha.
- SEVERINOVÁ, J.–SEVERIN, K., 2006: Královská kaple v Brně, *BMD* XIX, 295–350.
- SEVERINOVÁ, J.–SEVERIN, K.–STEHLÍK, M., 1997: Královská kaple v Brně 1297–1997. Brno.
- ŠLANCAROVÁ, V., 2005: Architektonický vývoj Brna v 2. polovině 13. století, rkp. diplomové práce uložená v Semináři dějin umění FF MU Brno. Brno.
- ŠUJAN, F., 1902: *Dějepis Brna I*. Brno.
- TENORA, J., 1928: *Stoliční chrám sv. Petra a Pavla v Brně. Průvodce kostelem*. Brno.
- UNGER, J., 1994: Jak vypadal kostel na Petrově ve 13. století, *Pravěk* NŘ 4/1994, 289–296.
- VIČAR, O., 1965: Místopis Brna v polovici 14. století. Prostor uvnitř hradeb, *BMD* VII, 242–283.
- 1969: Středověká městská parcelace, *ZPP* 29, 35–38.
- VLČEK, R., 1994: Charakteristika malt a omítek kostela sv. Petra a Pavla v Brně, *Pravěk* NŘ 4/1994, 313–317.

Zusammenfassung

Die architektonische Entwicklung von Brünn im 13. Jahrhundert

Zu Beginn der Epoche der Stadtgründung, d.h. ungefähr ab den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts, existierten vier relativ selbständige Siedlungen – eine tschechische mit der Peterskirche, eine deutsche mit der St.-Jakobs-Kirche, eine romanische mit der Nikolauskapelle und eine jüdische mit der Synagoge. Diese Bebauung wurde nach und nach von Mauern aus Stein eingefasst, die so die königliche Stadt Brünn von der Umgebung abtrennte.

Im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts entstanden die ersten Steinhäuser, die zweifellos dem Stadtpatriziat gehörten und die frühere Bebauung aus Holz und Lehm allmählich ersetzten. Zu den bereits erwähnten vor und während der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstandenen Sakralbauten kam am Ende des Jahrhunderts noch die von König Wenzel II. gegründete sogenannte Königliche Kapelle hinzu. In die neu errichtete Stadt wurden auch drei Klosterareale eingegliedert – das des Dominikaner-, des Minoriten- und des Herburgenklosters. Die Bettelorden brachten der Stadt nicht nur eine neue geistliche Dimension, sondern auch einige charakteristische urbanistische und architektonische Elemente.

Wenn wir uns der stilistischen Einordnung der Bauten zuwenden, müssen wir feststellen, daß wir hier auf Merkmale der gotischen, burgundischen Zisterzienserbaukunst stoßen, welche wahrscheinlich durch die Welehrader und Tischnowitzter Bauhütte vermittelt wurden, was freilich nicht bedeutet, daß diese Bauten von den Zisterziensern errichtet worden waren. Im weiter gefaßten Kontext müssen die Ausgangspunkte bei den Bauten des österreichischen Donaugebietes gesucht werden (insbesondere bei den Zisterzienserklöstern Heiligenkreuz, Lilienfeld und Zwettl). Für die Zeit des dritten Viertels des 13. Jahrhundert gewann die am Bau der königlichen Burg Spielberg beteiligte Bauhütte an Bedeutung.

Deutsch von Bernd Magar

